

Ляшко Д. В.,

аспірант

Національного університету водного господарства та природокористування,

адвокат, керуючий партнер

Адвокатського об'єднання «Істина»

ORCID: 0009-0005-0989-2839

ЮРИДИЧНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ МЕЖ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ

Анотація. Ця стаття є дослідженням фундаментальної проблеми сучасного правознавства – визначенню меж судового тлумачення, в контексті забезпечення принципу юридичної визначеності як невід'ємної складової верховенства права. На основі аналізу правової доктрини здійснено спробу розкриття діалектичного протиріччя між вимогою сталості правового регулювання та спроможністю правозастосування адаптуватися до динаміки суспільних відносин. Обґрунтовано тезу, що судові тлумачення є не лише технічною стадією правозастосування, а й умовою реалізації права на правосуддя, особливо в ситуаціях нормативної неточності та наявності правових прогалів.

Досліджено еволюційну зміну ролі суду як активного суб'єкта, який не лише застосовує закон, а й певною мірою здатен формувати саме право, м'яко доповнюючи його зміст засобами судового тлумачення. Водночас, зауважено про необхідність розроблення чітких критеріїв, здатних розумно обмежити дискрецію та можливий надмірний активізм суду, запобігаючи перетворенню інтерпретації на нелегітимну законотворчість. Особливу увагу приділено аналізу вимоги єдності результатів судового тлумачення, як імперативу юридичної визначеності. Крізь призму практики Європейського суду з прав людини та рішень Конституційного Суду України розкрито зміст поняття «легітимних очікувань» суб'єктів права.

Наукова новизна дослідження полягає у формулюванні концепції, згідно з якою єдність судового тлумачення є не статичною вимогою юридичної визначеності, а динамічним процесом узгодження сталих правових позицій, у якому відступ від попереднього «прецеденту» є допустимим виключно за наявності вагомих аргументів на користь гарантування легітимних очікувань та кращого захисту фундаментальних прав людини.

Аргументовано, що хоча правотворчість не є безпосереднім завданням правосуддя, а радше його вимушеним результатом, проте, за умови неможливості миттєвого реагування законодавця на динамічні суспільні виклики, саме суд, застосовуючи механізм інтерпретації здатен забезпечити безперервність захисту прав людини.

Ключові слова: юридична визначеність, судові тлумачення, судова правотворчість, судова дискреція, єдність судового тлумачення.

Lyashko D. V. Legal certainty as a criterion for the limits of judicial discretion

Abstract. This article investigates a fundamental problem of modern jurisprudence: defining the limits of judicial interpretation within the context of ensuring the principle of legal certainty as an integral component of the rule of law. Based on an analysis of legal doctrine, the article attempts to reveal the dialectical contradiction between the requirement for stability in legal regulation and the ability of the application of law to adapt to the dynamics of social relations. It substantiates the thesis that judicial interpretation is not merely a technical stage of applying the law, but a condition for realizing the right to justice, particularly in situations of normative ambiguity and the existence of legal gaps.

The study explores the evolutionary shift in the role of the court as an active entity that not only applies the law but also, to a certain extent, is capable of shaping the law itself, subtly supplementing its content through judicial interpretation. At the same time, it notes the necessity of developing clear criteria capable of reasonably limiting discretion and potential excessive judicial activism, preventing interpretation from transforming into illegitimate law-making. Special attention is devoted to analyzing the requirement for consistency in judicial

interpretation results as an imperative of legal certainty. The content of the concept of «legitimate expectations» of legal subjects is examined through the prism of the case law of the European Court of Human Rights and decisions of the Constitutional Court of Ukraine.

The scientific novelty of the research lies in formulating a concept wherein the consistency of judicial interpretation is not a static requirement of legal certainty, but a dynamic process of harmonizing established legal positions. In this process, a departure from a previous «precedent» is permissible exclusively when there are compelling arguments in favor of guaranteeing legitimate expectations and better protecting fundamental human rights.

It is argued that although law-making is not the direct task of justice, but rather its compelled result, given the impossibility of the legislator's instantaneous response to dynamic societal challenges, it is the court, by employing the mechanism of interpretation, that is capable of ensuring the continuous protection of human rights.

Key words: *legal certainty, judicial interpretation, judicial law-making, judicial discretion, consistency of judicial interpretation.*

Постановка проблеми. В сучасній правовій доктрині питання меж судового тлумачення перестало бути виключно теоретичним та перейшло у площину практичного забезпечення ідей верховенства права. Як слушно зауважив Погребняк С. П.: «правова визначеність, як одна з фундаментальних вимог верховенства права, є однією з перших і найсуттєвіших вимог, що пред'являються людиною до права» [1, с. 23], яка гарантує чіткість, стабільність та розумну передбачуваність правового регулювання.

Разом з тим, ідеальна визначеність тексту правових норм видається недосяжною ціллю через неможливість передбачити всі ситуації, що зумовлено динамікою суспільних відносин та через саму природу мови. За цих умов, судове тлумачення здатне надавати сталій правовій нормі життя, дозволяючи правозастосуванню адаптуватися до потреб сьогодення. Водночас таке тлумачення має гарантувати ефективний захист прав людини та обмежуватися критерієм юридичної визначеності. Пошук цих критеріїв є складним завданням правозастосування.

Мета дослідження – на основі аналізу доктринальних підходів та практики правозастосування визначити критерії легітимності судового тлумачення, з'ясувати його роль у забезпеченні права на суд та окреслити межі, вихід за які порушує принцип юридичної визначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судового тлумачення та юридичної визначеності розкрита в працях багатьох вітчизняних науковців: С. Головатого, М. Козюбри, Ю. Матвєєвої, О. Петри-

шина, С. Погребняка, Д. Скрипник, Н. Слотвінської, С. Шевчука та ін. Окремі аспекти єдності судової практики висвітлені у роботах Ю. Барабаша та М. Смородинського. У зарубіжній літературі вагомий внесок зробили Р. Дворкін (концепція «права як цілісності»), А. Барак (судова дискреція) та інші. Науковцями проведено дійсно фундаментальні дослідження змісту понять судового тлумачення, правотворчості, їх еволюції та практичного значення для правозастосування. У дійсній статті здійснено спробу аргументувати необхідність подальших наукових досліджень взаємозв'язку між вимогами юридичної визначеності та межами судового тлумачення, які б гарантували належний захист прав людини.

Виклад основного матеріалу. Закріплене у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «право на правосуддя» не обмежується лише формальним доступом до залу суду. Воно передбачає право на розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, який спроможний надати ефективний правовий захист [2]. У пункті 40 рішення Європейського суду з прав людини від 19.03.97 у справі «Горнсбі проти Греції» («Hornsby v. Greece», заява № 18357/91) суд наголошує, що, відповідно до усталеного прецедентного права, пункт 1 статті 6 гарантує кожному право на звернення до суду або арбітражу з позовом стосовно будь-яких його цивільних прав та обов'язків. Таким чином, ця стаття проголошує «право на суд», одним з аспектів якого є право на доступ, тобто право подати позов з приводу цивільно-правових питань до суду [3].

Разом з тим, ефективність судового захисту значною мірою залежить від того, як суд розв'язує ситуації, коли закон викладено нечітко або ж законодавець взагалі «мовчить». Гарантія доступу до правосуддя передбачає можливість сподіватися на вирішення будь-якого юридичного спору, навіть у випадку, коли порушене право не забезпечене прямим механізмом нормативного захисту, або коли застосування закону вимагає додаткового аналізу. Для прикладу, коли законодавець застосовує у нормі абстрактні поняття та категорії, відкриті переліки, він делегує суду повноваження самостійно наповнити їх конкретним змістом у момент правозастосування.

Водночас, практичному правозастосуванню відомі ситуації, коли під час вирішення справи суддя виявляє відсутність чіткої правової норми, спроможної її врегулювати, тобто зустрічається з правовою прогалиною: повною або частковою відсутністю норми права, що не забезпечує завершеність правового регулювання відповідних суспільних відносин [4].

У подібних випадках суд вимушено постає перед юридичною дилемою: відмовити у здійсненні правосуддя через відсутність чи нечіткість норми (що, слід зауважити, є грубим порушенням прав людини), або ж здійснити правове тлумачення ситуації, самостійно заповнивши правову прогалину та знайти юридичне вирішення спору.

Згідно з ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір [5], тож відмова у доступі до правосуддя з мотивів неповноти законодавства була б недопустимою. Діючи у подібній ситуації суддя не просто здійснює пошук норми права, яка підлягає застосуванню, обравши найкращий нормативний відповідник з усіх можливих, а вимушений діяти творчо, у разі необхідності, формуючи нове правило поведінки щодо вирішення спору, яке найкращим чином відповідало б загальним принципам права та позиції справедливості. Вирішення подібного спору потребує глибокого аналізу і професійного застосування права, застосування методів аналогії та заходів тлумачення, звернення до загальних правових

принципів (справедливості, добросовісності, розумності). Як бачимо, вимога гарантії права особи на правосуддя мимоволі покладає на суд функцію «м'якої правотворчості», в межах якої він вимушений вдаватися до заходів пошуку права, формування сталих підходів до його застосування. При цьому, такий пошук є обов'язком, а не примхою суду. У цьому контексті виникає поняття суддівського розсуду та можливості судової правотворчості.

За допомогою своїх юридичних знань «про ціле» суддя на чуттєвому, не підвладному логічним операціям рівні, починає формулювати висновки про зміст як правових норм, так і письмово не зафіксованих підтекстів, які наближають до справедливості під час вирішення справи, і навпаки, «відшкодування» з подальшим оголошенням саме частин, як «відкритих», так і «прихованих», дає змогу краще розумітися на праві загалом. Процес розгортання думок судді під час праворозуміння нагадує класичну герменевтичну характеристику суб'єкта в універсальній «фігурі пізнання»: безперервний рух думок у замкненому колі – від цілого до його частини та у зворотному напрямі [6, с. 189–190].

Досліджуючи проблему вибору під час розгляду суддею складної справи, яка має кілька законних рішень колишній голова Верховного суду Ізраїлю зазначає: «Там, де існує суддівський розсуд, закон ніби каже: «Я визначив зміст правової норми цієї точки. Звідси ж належить тобі, суддя, визначити зміст правової норми, бо я, правова система, не в змозі сказати тобі, яке рішення потрібно вибрати». Це ніби правовий шлях призивів до роздоріжжя, і суддя повинен, не маючи чіткого і точного стандарту для керівництва, вирішити, якою дорогою йти» [7, с. 14].

У своїй праці «Право, законодавство та свобода» Ф. Гайєк, цитуючи Фріца Керна зазначає: «Коли виникає справа, стосовно якої не можна послатися на чинні закони, то правники чи судді створюють новий закон у переконанні, що створене ними є добрим старим правом – щоправда, не переданим їм прямо, але мовчазно існуючим. І тому вони не створюють новий закон – вони «відкривають» його [8, с. 121].

Слід розуміти, що такий пошук суддею права не є основною функцією суду, а радше побічним явищем його діяльності. Він обмежується багатьма технічними чинниками: системою поділу влад, порядком нормотворчості, функціональними повноваженнями суду, умовами дії актів судового тлумачення, тощо. Водночас, головним критерієм легітимності результатів такого пошуку є юридична визначеність, яка як зазначено у Доповіді Венеційської Комісії «Про правовладдя» від 25–26.03.2011 (CDL-AD(2011)003rev), «вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також, щоб їхньою метою було забезпечення передбачності ситуацій та правовідносин» [9, с. 29].

С. Погребняк зазначає, що в деяких випадках інтерпретаційна і правозастосовна функції судової практики фактично перетворюються на правотворчу. При цьому науковець констатує, що в межах романо-германської правової сім'ї правотворча функція судової практики зазвичай не є основною, а виконується як додаткова, яка нібито доповнює правозастосовну чи інтерпретаційну діяльність судів, компенсує недоліки формально-юридичних джерел [10, с. 96–97].

Р. Майданик висловлює думку, що суди створюють «нове право» не лише з метою тлумачення неоднозначних для розуміння правових норм при вирішенні конфлікту правових норм, заповненні прогалин тощо, а й для захисту концепції справедливості діють проти закону (*contra legem*), що розширює зміст нормативних положень, розкриває та підтверджує фундаментальні надпозитивні принципи правової системи» [11, с. 46].

Наведене посилення ролі суду породжує фундаментальну колізію: як узгодити творчий характер судового тлумачення з принципом правової визначеності, який вимагає передбачуваності, ясності та стабільності правових наслідків.

Визначення умов та меж судової дискреції можна сміливо назвати «святим граалем» юридичної теорії. Зазвичай, її межі окреслюються текстом закону та викладеними у актуальних правових позиціях вищих судових органів правилами його практичного застосування. Проте, аналізуючи роль суду кризь при-

зму необхідності гарантування ефективного захисту прав людини, мушу зауважити, що ці межі можуть набувати значно складнішого рис, надаючи судді інтелектуальну свободу вибору варіантів дії у правовому полі. Легітимність такого вибору забезпечується перш за все юридичною аргументацією та засобами судового тлумачення.

Традиційна теорія судового тлумачення, як механізму пошуку права, базується на презумпції, що зміст права об'єктивно існує в тексті законів, тож завдання судді полягає лише у його пошуку (статичний підхід). Проте, як свідчить практика, жодне правило не здатне передбачити усі можливі варіанти свого застосування. Розвиваючи цю думку, слід згадати запропоновану Г. Гарта філософську концепцію «відкритої структури норми права», яка констатує, що праву, як і будь-якому різновиду суспільних відносин, притаманна невизначеність зумовлена властивостями самої мови: динамічністю її смислів, можливістю розширеного лінгвістичного тлумачення понять [12, с. 125-128].

Застосування права завжди вимагає попередньої інтелектуальної діяльності з пізнання та усвідомлення його сутності. Судове тлумачення закінчується ухваленням рішення – акту тлумачення, у якому, в силу процесуальних вимог, має обов'язково наводитися логічне та юридичне обґрунтування причин та мотивів для його прийняття. Тож судове тлумачення є однією з найважливіших складових процесу реалізації права, що визначає життєдайність норми, можливість її практичного застосування, виявляючи її недоліки та перспективи. Враховуючи принцип обов'язковості судового рішення, судове тлумачення можна водночас назвати кінцевою стадією правозастосування, адже воно і визначає практичну форму існування та дії права.

Можливість судової правотворчості, як вимушеного етапу втілення правосуддя розумно обмежується вимогами принципу юридичної визначеності. Як зазначає Матвеева Ю.І.: «Якщо припустити, що під час вирішення будь якої справи суддя має право на вільне тлумачення норм, правова система ризикує перетворитися на хаос. Надання без-

межної свободи суду фактично робить його законодавцем, порушує принцип розподілу влади, зокрема в частині стримувань і противаг, тим самим відкриваючи можливості для суддівського свавілля» [13., с. 72].

Презюмується, що навіть у разі відсутності норми здатної прямо врегулювати спірні відносини, судова правозастосовна практика зобов'язана сформулювати єдиний та сталий підхід до вирішення відповідного юридичного спору, спроможний гарантувати забезпечення прав людини та збереження принципу рівності перед законом. Тож, якщо один суд вирішуючи такий спір тлумачить право на користь Позивача, інший суд у подібній ситуації повинен діяти аналогічно.

Тобто, судова практика навіть у випадку якщо їй притаманні риси правотворчості повинна бути обґрунтованою та логічно передбачуваною. У свою чергу, абсолютна статичність судової практики також є небезпечною, адже спроможна спричинити стагнацію права. Тому вимогою юридичної визначеності у судовому правотлумаченні є не заборона змін як таких, а їх вираженість та послідовність. Судове вирішення конфліктів має враховувати легітимні очікування сторін, а будь-яка зміна судової правозастосовної практики повинна бути належним чином обґрунтована. Крім того, така зміна повинна передбачати механізм ефективного захисту осіб, які діяли, покладаючись на попередню практику (наприклад, застосувавши перспективну дію нового тлумачення).

Дослідження суперечності між статичністю законодавства та динамікою суспільних відносин свідчить про існування кризи адаптації права. Надмірність та неузгодженість норм робить класичні методи інтерпретації недо-

статніми. Європейською правовою спільнотою наразі сформовано підхід «еволюційного тлумачення», який дозволяє праву залишатися живим інструментом вирішення конфлікту між необхідністю передбачуваності права та потребою у справедливому результаті, де права людини виступають головним критерієм судового активізму.

Висновки. Попри офіційне заперечення правотворчості суду, вплив судового тлумачення на формування права, виявлення прогалин та недоліків регулювання, доповнення змісту є беззаперечним. Судове тлумачення є вагомим та незамінним елементом правозастосування, а інколи і повноцінним рушієм права. Саме воно забезпечує адаптацію сталих та інколи недосконалих правових норм до динамічних умов життя та гарантує відповідність правозастосування міжнародним стандартам захисту прав людини.

Юридична визначеність неможлива без єдності судової практики. Уніфікація результатів тлумачення найвищими судовими інстанціями є запобіжником проти дискримінації та волюнтаризму, забезпечуючи передбачуваність правового середовища. У свою чергу, вимога єдності тлумачення не повинна перетворюватися на догматизм. Суд має право на відступ від попередніх позицій, якщо це зумовлено еволюцією стандартів прав людини, однак такий відступ має бути максимально прозорим та обґрунтованим.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що межею судового тлумачення є баланс між текстом закону та його ціннісною метою, здатністю забезпечити максимальний рівень захисту прав людини у конкретних обставинах що і є визначальним елементом легітимності судової дискреції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 41 с.
2. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Горнсбі проти Греції (Hornsby v. Greece), Рішення ЄСПЛ від 19.03.1997, заява № 18357/91, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079.
4. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20>.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

6. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення. Колективна монографія: А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода, Б.В. Малишев, С.П. Погребняк, С.П. Рабінович, В.С. Смородинський, О.В. Стівба. Відп. ред. В.С. Бігун. Київ.: Реферат, 2009. 316 с.

7. Барак А. Суддівський розсуд. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 320 с. URL: <https://jurkniga.ua/contents/sudeyskoe-usmotrenie.pdf>

8. Гайєк Ф. А. Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3 т. / Пер. з англ. Київ.: Сфера, 1999. Т. 1.: Правила та порядок. 196 с. URL: <https://library.khpg.org/files/doc/1558940982.pdf>

9. Доповідь про правовладдя. Ухвалено Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні (CDL-AD(2011)003rev, Венеція, 25–26 березня 2011 року). Право України. 2019. № 11. С. 14-38. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001071764>.

10. Погребняк С.П. Вплив судової практики на юридичні акти в романо-германській правовій сім'ї. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 4 (35). С. 92–99

11. Майданик Р.А. Загальна характеристика судового прецеденту в праві України. Юридична Україна. 2012. № 12. С. 41–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2012_12_9

12. Харт Х.Л.А. Концепція права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1998. 238 с.

13. Матвєєва Ю.І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01. НУКМА. Київ, 2019. 220 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/e7e67894-4fec-4fad-9d0d-5707f6489eec>

Дата першого надходження статті до видання: 20.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026